

CONDICILE ȘI ADMINISTRAREA JUSTIȚIEI ÎN ȚARA ROMÂNEASCĂ ÎN SECOLUL AL XVIII-LEA

Mihai Olaru*

Abstract: *The study discusses the problem of the relationship between the storing of information and the administration of justice in Wallachia during the 18th century. Preceded by the registers from the reign of Constantin Brâncoveanu, the 18th century registers were the outcome of the reforms of the Phanariot princes, especially of Constantine Mavrocordat and Alexander Ypsilantis. The registers were instruments of storing information with a notarial and judiciary character. Copies of documents of landholding and exemptions, private agreements regarding inheritance, money-lending, guarantees, testimonies, data regarding wrongdoers etc. and other documents related to civil and criminal lawsuits were recorded in the registers. The multiplication of the registers represented a process of centralization of information and aided the principedom in extending its sphere of intervention in society. The registers enhanced the capacity of the princely institutions to control the relationships between subjects and accelerated the process of dissociation of the institutions from the person of the officials.*

Keywords: register, principedom, Wallachia, centralization, justice.

Introducere

Acest studiu abordează problema relației dintre păstrarea informației și administrarea justiției în Țara Românească în secolul al XVIII-lea, o perioadă care coincide în linii mari cu așa-numitul secol fanariot (1716-1821). Este perioada în care se petrece una din cele mai importante transformări în activitatea instanțelor de judecată din Țara Românească și anume fundamentarea deciziei pe informația scrisă deținută de domnie. Acest proces este expresia unui proces de centralizare politică și de extindere a controlului domnesc asupra relațiilor dintre supuși.

Actele scrise apar relativ concomitent cu formarea statelor române în secolul al XIV-lea. Marea lor majoritate confirmă sau acordă o stăpânire și, drept consecință, joacă rol de probă în litigiile care privesc acea stăpânire. O cercetare recentă demonstrează că înmulțirea actelor scrise în secolele al XV-XVI a fost provocată într-o mare măsură de numărul tot mai mare de judecăți privind stăpânirea pământului¹. Pentru păstrare aceste acte se împătureau și se țineau în pungi de piele sau, în cazul sulurilor, în tocuri de lemn². Responsabilitatea păstrării actelor revenea destinatarilor – boieri, mănăstiri, obști de țărani liberi sau orășeni. Pentru mai multă siguranță unele acte private, dar și unele acte domnești cu caracter normativ, erau depuse la diferite mănăstiri³.

* Asistent cercetare, dr., Institutul de Istorie „George Barițiu” Cluj-Napoca al Academiei Române; e-mail: olarvm@gmail.com

¹ Mariana Goia, *The Uses of Pragmatic Literacy in the Medieval Principalities of Moldavia and Wallachia (from the State Foundation to the End of the Sixteenth Century)*, Teză de doctorat susținută la Central European University, 2009.

² Damian P. Bogdan, *Din Paleografia româno-slavă în Documente privind istoria României. Introducere*, vol.I, București, Edit. Academiei R.P.R., 1956, p. 148.

³ Aurelian Sacerdoțeanu, *Vechile noastre arhive*, „Hrisovul” III, 1943; Idem, *Cancelaria mitropoliei Țării Românești și slujitorii ei pînă la 1830*, „Glasul Bisericii” XVIII/7-12(1959); Idem, *Arhiva cancelariei*

În secolul al XVIII-lea însă se petrece o schimbare calitativă prin apariția condicilor care conțineau copii ale actelor emise și o serie de alte informații. Faptul că instituții ale domniei (logofeție, divan, departamente de judecată, ispravnicate) încep să țină condici indică asumarea de către stat a funcției arhivistice. Acest studiu schițează acest proces de apariție și generalizare a condicilor în administrația Țării Românești și arată care a fost impactul acestora asupra organizării judecătorești.

Pentru o mai bună ilustrare a procesului menționat mai sus, compararea unor litigii în care este implicată mănăstirea Câmpulung, la începutul și la sfârșitul perioadei investigate aici, este revelatorie. În anul 1706 domnitorul Constantin Brâncoveanu, prezidând divanul, investighează un litigiu între locuitorii a două sate de la marginea de nord a țării, Rucăr și Dragoslavele pe de o parte și mănăstirea Câmpulung pe de altă parte. Obiectul litigiului îl constituie dreptul de a judeca și de a aplica amenzi, acordat pe jumătate mănăstirii Câmpulung de Matei Basarab. În 1691, locuitorii celor două sate se prezintă în fața domnitorului Constantin Brâncoveanu unde pretind că după obicei ei erau judecați și amendați de pârcașii lor, nu de schileri. Domnitorul, „neștiindu-le obiceiul și cărțile sfintei mănăstiri (s.n.) ce au avut pre această vamă de la toți domnii”⁴, ordonă schilerului de atunci – Ralea – să nu se mai amestece în administrarea justiției în cele două sate. Pentru moment succesul – temporar – al locuitorilor din cele două sate s-a datorat necunoașterii obiceiurilor locale și a privilegiilor mănăstirii de către domnie. Necunoașterea domniei va fi corectată prin recursul făcut de egumenul Ioan și alți călugări ai mănăstirii Câmpulung care prezintă „hrisoavul răposatului Matei voivod și cărți de la toți domnii ce au fost de atunce încoace”. Confrunțați cu hrisoavelor deținute de mănăstire, țăranii din Rucăr și Dragoslavele recunosc dreptul mănăstirii și acceptă să semneze un zapis prin care recunosc dreptul schilerilor de a-i judeca și amenda.

Cazul este reluat în 1706 când pârcașii celor două sate încalcă zapisul semnat și prezintă o nouă jalbă domnitorului, cerând din nou autonomie judecătorească. Domnia reacționează ca în 1691: „nefiind părintele egumenul cu cărțile mănăstirii Câmpulung de față, după jalba lor, le-am fost dat cartea domniei mele la mâna lor (s.n.)”. Tot ca atunci, egumenul și năstavnicul mănăstirii – acum un anume „popa Iosif” – a prezentat divanului toate hrisoavele mănăstirii de la Matei Basarab și domnitorii succesivi prin care se acorda jumătate din vamă. Aceste acte au fost considerate „bune și adevărate, întemeiate și cu cărți patriarșăști” în timp ce actele prezentate de pârcașii Radu și Vlad

domnești, „Mitropolia Olteniei”, XVI/1-2, 1964; Idem, *Arhiva generală a Țării Românești împlinește 250 de ani*, „Mitropolia Olteniei”, XVI/1-2, 1964; Idem, *Unde se păstrau vechile acte normative din Țara Românească*, „Revista arhivelor”, XXXV/2, 1973; George Potra, *Contribuțiuni la istoricul arhivelor românești*, „Revista arhivelor”, VI/1, 1944; Constantin Turcu, *Contribuții la cunoașterea arhivelor pînă la jumătatea secolului XVIII*, în *Îndrumător în Arhivele Statului*, vol. II, Iași, 1956; *Istoricul arhivelor statului 1831-1956*, în *Arhivele statului. 125 de ani de activitate (1831-1956)*, editori: Mihai Fănescu et. alii, București, s.n., 1957; Emil Vîrtosu, *Un diplomat manuscris al Țării Românești (1841)*, „Revista arhivelor”, I/1, 1958; Mihai Regleanu, *Ordonarea și inventarierea documentelor feudale din Țara Românească și Moldova*, „Revista arhivelor”, V/2, 1963.

⁴ *Condica Marii Logofeții (1692-1714)*, editor: Melentina Bâzgan, București, Edit. Paralela 45, 2009, nr. 284, p. 415-417 (infra: *Condica Marii Logofeții*). Citatele următoare relative la acest caz sunt din aceeași sursă. Cu unele modificări documentul este inclus și în *Documente privind fiscalitatea în Țara Românească (1700-1821)*, editori: Vasile Mihordea, Ioana Constantinescu, Sergiu Columbeanu, Manuscris, biblioteca Institutului de Istorie „Nicolae Iorga” from București, nr. 20.

„s-au aflat rele și făcute în meșteșuguri”. În consecință, domnitorul reconfirmă dreptul mănăstirii „să aibă a ținea sfânta mănăstire jumătate de vamă de la Dragoslavele și cu judecata acestor 2 sate, Rucărul și Dragoslavele”.

Rezolvarea acestui litigiu este emblematic pentru modul în care se administra justiția în jurul anul 1700 și pentru problema informației pe care domnia se baza când judeca un caz. Privilegiul mănăstirii Câmpulung a fost contestat de două ori – în 1691 și apoi în 1706 – de către locuitorii a două sate, iar egumenii au trebuit să facă recurs tot de două ori pentru a obține recunoașterea privilegiului. Cele patru înfățișări judecate în divan au fost determinate de faptul că domnia nu ținea evidența propriilor acte și decizii judecătorești emise; acestea erau deținute doar de beneficiarii privați ai hotărârilor domnești. Cazul aruncă o lumină foarte clară asupra descentralizării cunoașterii în Țara Românească din vremea lui Constantin Brâncoveanu.

Situația se va schimba semnificativ pe parcursul secolului următor și acest lucru este ilustrat tot de un litigiu în care este implicată aceeași mănăstire. În aprilie 1797, departamentul veliților boieri⁵ judecă litigiul dintre aceeași mănăstire Câmpulung și locuitorii din Bădești. Aceștia din urmă pretind că și-au răscumpărat libertatea și pământul în timp ce mănăstirea susține că țăranii au doar libertatea personală, pământul fiind al mănăstirii (cu alte cuvinte, țăranii sunt clăcași ai mănăstirii)⁶. Ceea ce ne interesează însă, în mod deosebit, sunt dovezile prezentate de cele două părți. Țăranii s-au înfățișat cu un document considerat fals de boierii judecători. În schimb mănăstirea prezintă o condică a mănăstirii ce cuprindea mai mult hrisoave, cele mai vechi fiind din secolul al XVII-lea. Originea acestei condici prezintă un interes deosebit pentru tema studiului de față. Aflăm astfel de la boierii judecători că *s-au făcut această condică întocmai și asemenea după altă condică mare ce să află întru păstrare aici la sfânta mitropolie, care aceia este făcută încă de la leat 1744 din domniia mării sale Constandin Mavrocordat, de când sînt pînă acum ani 53, coprinzătoare de ale tuturor mănăstirilor hrivoave și alte seneturi. În care condică văzum trecute multe hrivoave și cărți de judecăți pentru această moșie* [urmează lista cărților domnești începând cu cea a lui Gavril Movilă și terminând cu cea a lui Ștefan Cantacuzino, n.n.]⁷.

Fără acest mare registru conținând copii autentice ale actelor de posesiune ale mănăstirilor, procedura normală în litigiul dintre mănăstirea Câmpulung și sătenii din Bădești ar fi fost audierea de martori. Cel mai probabil judecata ar fi dat câștig de cauză tot mănăstirii, dar procesul ar fi durat mult mai mult. Documentul relevă schimbarea care s-a produs în decursul secolului. La inițiativa lui Constantin Mavrocordat, actele mănăstirilor au fost transcrise într-o condică mai mare care la sfârșitul secolului se găsea la mitropolie, dar era folosită și de instanțele de judecată ale domniei. Cazul ilustrează procesul de acumulare a informației scrise și de centralizare a ei la inițiativa domniei. Ca urmare a acestui proces domnia poate rezolva situații litigioase de pe teritoriul aflat în subordinea sa

⁵ Instanță de judecată creată în 1775 de Alexandru Ipsilanti în cadrul unei reforme mai largi a justiției și administrației.

⁶ Poziția mănăstirii este în conformă cu reforma agrară decretată de Constantin Mavrocordat în 1746.

⁷ *Documente privind relațiile agrare în veacul al XVIII-lea*, editori: Vasile Mihordea, Șerban Papacostea, Florin Constantiniu, București, Edit. Academiei R.P.R., 1961, nr. 694, anexa II (infra: *Documente privind relațiile agrare*).

fără a mai recurge la martori și fără măcar a avea nevoie de actele autentice ale actorilor locali, deoarece se află deja în posesia informației relevante. După cum ne arată acest caz, controlul domniei asupra informației stocate nu mai este afectat de schimbarea dregătorilor cu atribuții judecătorești⁸.

Dar condica utilizată de boierii judecători la 1797 nu era un caz izolat. Începând cu a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și mai ales după 1775, numărul condicilor sporește odată cu multiplicarea instituțiilor domnești care țineau evidența actelor emise. Care factori pot fi considerați determinanți în ceea ce privește înmulțirea și diversificarea condicilor ?

Una din cele mai adânci transformări petrecute în decursul veacului al XVIII-lea a fost procesul destrămării proprietății obștești prin ieșirea din indiviziune și demarcarea parcelor individuale și/sau familiale⁹. Multiplicarea litigiilor cauzate de acest proces conduce la o preocupare constantă, documentată mai bine după 1774, de a conserva actele de posesiune sau copiile lor și de a muta accentul probatoriului dinspre audierea martorilor înspre dovada scrisă deținută de instituțiile statului. Tot acum se manifestă și o preocupare cu asigurarea continuității administrative, evitându-se reluarea cauzelor judecate odată cu numirea unor noi dregători-judecători. Din acest motiv aproape toate poruncile privind ținerea de condici insistă că acestea trebuiau să prevină reînceperea cauzelor adjudecate. Această preocupare pentru eficientizarea justiției merge mână în mână cu o turnură în cultura juridică a secolului al XVIII-lea: declinul jurământului și a blestemului ca probă supremă¹⁰. Pe lângă factorii enunțați, dezvoltarea instrumentelor de stocare se petrece într-un context în care gustul pentru istorie și pentru urmele trecutului se amestecă cu grija pentru păstrarea actelor de privilegii¹¹. La toți acești factori trebuie să adăugăm cauza imediată: asumarea de către domnie a unor responsabilități mai largi și necesitatea unei evidențe mai stricte a activității instituțiilor domnești.

Instrumentele de stocare a cunoașterii în secolul al XVIII-lea

Primele condici ale domniei cu o continuitate de câțiva ani datează din vremea domniei lui Constantin Brâncoveanu. „Condica logofeției”¹² citată mai sus, „Condica de

⁸ Măsura a fost continuată de alți domnitori. În septembrie 1798 domnul Constantin Hangerli dă un hrisov pentru reorganizarea administrației mănăstirilor care conține o prevedere importantă: tot la doi ani socotelile mănăstirilor urmau să fie audiate de mitropolit, vel logofăt și vel vornicul obștirilor iar socotelile urmau să fie înregistrate în condicile mitropoliei și ale divanului, Vasile Alexandrescu-Urechia, *Istoria Românilor*, tom VII, Tipografia și Fonderia de Litere Thoma Basilescu, 1894, p. 166-67 (infra: Urechia, *Istoria Românilor*).

⁹ Henri H. Stahl, *Contribuții la studiul satelor devălmașe Românești*, vol. II, București, Cartea Românească, 1998 (infra: Stahl, *Contribuții*).

¹⁰ *Pravilniceasca condică*, editori: Colectivul pentru vechiul drept românesc al Academiei R.P.R., București, Edit. Academiei R.P.R., 1957, p. 126, titlul „Pentru Jurământ”, paragraful 1: „Jurământul să orânduiește la orice fel de pricină ce sînt de tot cu îndoială și întunecate și nu iaste cu puțință a să dovedi sau prin marturi sau prin scrisori sau prin alte mijlociri” (infra: *Pravilniceasca condică*). Valentin Al. Georgescu, Ovid Sachelarie, *Judecata domnească în Țara Românească și Moldova (1611-1831)*. Partea a II-a. Procedura de judecată, București, Edit. Academiei R.S.R., 1982, p. 148-153 (infra: Georgescu, Sachelarie, *Judecata domnească*).

¹¹ Ștefan Lemny, *Sensibilitate și istorie în secolul XVIII românesc*, București, Edit. Meridiane, 1990, p. 158-182. Deja la începutul secolului al XVIII-lea, mitropolitul Antim Ivireanul nota că „pomenirea piere, iar scrisoarea pururi ramâne”; Daniel Barbu, *Bizanț contra Bizanț*, București, Nemira, 2001, p. 144.

¹² Melentina Băzgan, *Introducere*, în *Condica Marii Logofeții*; Emilia Poștărița, *Condica Marei Logofeții de toate cărțile lui Constantin Brâncoveanu vv. (1692-1713)*, „Revista arhivelor”, XVIII/1, 1975, p. 43-47.

venituri și cheltuieli a vistieriei”¹³ și „Anatefterul”¹⁴, sunt exemple de instrumente de ținere a evidenței. Aceste condici nu acoperă în întregime domnia lui Constantin Brâncoveanu și doar „Anatefterul” continuă și după moartea acestuia în 1714. Totuși, necesitatea unor instrumente de ținere a evidenței s-a făcut simțită tot mai acut și o inițiativă în acest sens este luată de Constantin Mavrocordat, unul din marii reformatori fanarioți. Din perioada 1730-1741 – timp în care Constantin Mavrocordat domnește de trei ori în Țara Românească¹⁵ – datează inițierea ținerii unor condici mănăstirești. Documentele pomenesc o „condică de venituri și cheltuieli a mănăstirilor”¹⁶, „condica mare”¹⁷ conținând actele de posesiune ale tuturor mănăstirilor din țară – pomenită mai sus în cazul litigiului din 1797- și condica de la mitropolie în care erau înregistrate diverse faze ale litigiilor civile din jurisdicția bisericii: moșteniri, divorțuri, adulter etc.¹⁸. Deocamdată aceste condici privesc biserica, dar așa cum arată cazul de la 1797 citat mai sus, ele puteau fi și chiar erau utilizate de domnie. Să remarcăm faptul că în jurul anului 1740 domnia se îndreaptă spre o modalitate de administrare bazată pe utilizarea informației stocată în condici.

În deceniile următoare condicile ținute de instituții ale domniei se înmulțesc, mai întâi la nivel central și apoi la nivel județean. Dacă existența unei condici ținută la logofeție este confirmată pentru perioada de după 1740 doar indirect de mențiunile pe diverse acte „trecut în condică” sau „s-a trecut în condică”¹⁹, existența mai multor condici ținute de

¹³ Cu acest titlu a fost publicată de Constantin D. Aricescu, *Condica de venituri și cheltuieli a Vistieriei de la leatul 7202 la leatul 7212 (1694-1704)*, în *Revista istorică a Arhivelor României*, București, 1873. Titlul real al condicii este următorul: *Catastih de toat<e> rânduiialele câte se vor pune pe țară și de cheltuiuale<e> câte se vor chieftui den banii ce să vor strânge den țară după ce s-au pus Șarban vistier mare anume cum vor scrie înainte ghen<arie> 1 dni leatul 7202.*

¹⁴ Dinu C. Giurescu, *Anatefterul. Condica de Porunci a Vistieriei lui Constantin Brâncoveanu*, în „Studii și Materiale de Istorie Medică”, V(1962), p. 386-387.

¹⁵ Septembrie-octombrie 1730, 1731-1732, 1735-1741.

¹⁶ Sergiu Columbeanu, *Grandes exploitations domaniales en Valachie au XVIIIe siècle*, București, Edit. Academiei R.S.R., 1974, p. 13-14. Aceași măsură a fost luată în Moldova din inițiativa aceluiași domn, Ioan Bogdan, *Semile mănăstirilor de țară din Moldova pe anul 1742*, *Buletinul Comisiei Istorice a României*, I(1915), p. 217-279. E posibil ca sursa de inspirație pentru inițierea condicilor mănăstirești să fi fost guvernarea habsburgică în Oltenia care în 1731 a poruncit traducerea și compilarea tuturor actelor mănăstirilor din Oltenia într-un singur document scris în latină, vezi Șerban Papacostea, *Oltenia sub stăpânirea austriacă (1718-1739)*, ediția a II-a, București, Edit. Enciclopedică, 1998, p. 293-295.

¹⁷ O sursă târzie și deci nesigură sugerează că după Pacea de la Belgrad (1739), Constantin Mavrocordat a ordonat înregistrarea tuturor moșiilor mănăstirilor din Țara Românească, Gheorghe Nicola Stoian-Ogrineanu, *Cronica din Bechet. De Neamul Ogrinenilor*, Cluj, Edit. Dacia, 1974, p. 106 și 113. Autorul acestei „cronici” a trăit în a doua parte a secolului al XIX-lea și pretinde că ar fi înregistrat amintirile tatălui său despre familia acestuia. Chiar dacă nu e o mărturie de primă mână, ea pare să sugereze existența unei tradiții privind măsura lui Constantin Mavrocordat confirmată de documentul din 1797 care avansează data 1744; e posibil ca în 1744 să se fi adunat la un loc condicile fiecărei mănăstiri realizate cu câțiva ani înainte.

¹⁸ Pe această condică este bazată în mare măsura a lucrare despre sexualitate și mariaj a Constanței Ghițulescu, *În șalvari și cu ișlic. Biserica, sexualitate, căsătorie și divorț în Țara Românească a secolului al XVIII-lea*, București, Humanitas, 2004, p. 8. Conform autoarei această condică înregistrează litigii și adjudecări începând cu 1739.

¹⁹ *Documente privind relațiile agrare*, nr. 264. Documente cu mențiuni similare în favoarea altor așezăminte religioase au fost emise în anii următori, vezi *Documente privind relațiile agrare* nr. 267, 276, 279, 285, 286, 287, 293, 294, 295, 297, 304, 307, 309, 310, 319, 321, 329; Urechia, *Istoria Românilor*, tom II, București, Lito-Tipografia Carol Göbl, 1892, p.74.

instituții domnești este o realitate după reformele lui Alexandru Ipsilanti din 1775. Pe lângă divanul domnesc care continuă să fie instanța de judecată supremă, Alexandru Ipsilanti înființează „judecătoria veliților boieri” cu jurisdicție generală, două instanțe pentru cauze civile – „departamentul de opt” și „departamentul de șapte” – și o instanță penală – departamentul de vinovății (mai târziu „departamentul de cremenalion”)²⁰. Ca parte a reformei, toate aceste instanțe sunt datoare să țină „condici deosebite întru care să să treacă în perilipsis toate răvașale ce să dau și în ce chip să orînduescu și hotărârea domniei mele și zapciu cu leat, luna și zioa ... că de să va găsi vreun răvaș dat în mână la zapcii sau jăluitorilor, netrecut la condică, să să pedepsească cel vinovat”²¹. Dovada palpabilă a existenței acestor condici se află în arhivele statului român²².

Odată cu asumarea de către domniei a mai multor responsabilități și cu accentuarea unei diviziuni a muncii între diversele instituții subordonate ei, sursele consemnează și alte condici care, din păcate, nu s-au păstrat. Condica spătăriei și condica agiei, ambele instituții cu jurisdicție asupra delictelor mărunte în mahalalele Bucureștiului și respectiv, în târg²³. Epitropia obștirii, o instituție înființată la sfârșitul veacului al XVIII-lea, menită să se ocupe de probleme sociale (administrarea averii orfanilor, asistență socială, cerșetorie), organizarea breslelor de meșteșugari și construcțiile civile din București, trebuia să țină o condică separată în care să înregistreze actele privind activitatea ei²⁴. Serviciul poștal reorganizat de Alexandru Ipsilanti a fost înzestrat cu condici, atât la stațiile din teritoriu cât și la stația centrală din București; aceasta din urmă trebuia să centralizeze toate condicile venite de la poștele din teritoriu²⁵.

Rolul condicilor în administrarea justiției

Atenția sporită acordată condicilor și înmulțirea lor erau direct legate de transformările petrecute în justiție. Rolul principal al condicilor a fost de a păstra informații cu caracter notarial și judiciar. Condicile divanului și ale departamentelor civile

²⁰ *Pravilniceasca condică*, anexa I, 161-167. Documentul este publicat și în Urechia, *Istoria Românilor*, tom I, București, Lito-Tipografia Carol Göbl, 1891, p. 64-71; prezentarea pe larg a reformei judecătorești a lui Alexandru Ipsilanti la Georgescu, Sachelarie, *Judecata domnească*, partea I. Organizarea judecătorească, vol. II., București, Edit. Academiei R.S.R., 1982, cap. 4.

²¹ *Pravilniceasca condică*, anexa I, 163. Prevederile sunt reiterate în *Pravilniceasca condică*, primele cinci titluri, p. 48-60.

²² Se păstrează 125 de condici ale divanului, 25 ale departamentului veliților boieri, 19 ale departamentului de șapte, 12 ale departamentului de opt, și una a departamentului de cremenalion, Mihai Regleanu, *Conspectul sumar al manuscriselor de la arhiva istorică centrală, cu un tabel de corespondența cotelor vechi*, „Revista Arhivelor”, I/1 1958, p. 198-201. Condica departamentului de cremenalion, intitulată *Condica lui Alexandru Constantin Moruzi Vv. De anaforale criminalicești, cu întăriri, tacriruri, jelbi, 1794-1796*, a fost publicată ca anexă în Ligia Livadă-Cadeschi, Laurențiu Vlad, *Departamentul de cremenalion. Din activitatea unei instanțe penale muntene (1794-1795)*, București, Nemira, 2002 (infra: Lovadă-Cadeschi, Vlad, *Departamentul de cremenalion*).

²³ *Pravilniceasca condică*, titurile 14 and 15, p. 74-76. Georgescu și Sachelarie, *Judecata domnească*, I/2, p. 89-90.

²⁴ O condică a moștenirilor ținută de această instituție care administra averea orfanilor este menționată la 1777, *Acte Judiciare din Țara Românească 1775-1781*, editori: Gheorghe Cronț et alii, București, Edit. Academiei R.S.R., 1973, nr. 321 (infra: *Acte Judiciare*) și la 1793, Urechia, *Istoria Românilor*, tom VI, București, Lito-Tipografia Carol Göbl, 1893, p. 476.

²⁵ Urechia, *Istoria Românilor*, tom I, p. 103-107.

înregistrau acte de posesiune și acte de privilegii și scutiri, rapoarte (*anaforale*) și decizii ale instanțelor de judecată. Condicile departamentului de cremenalion funcționau ca o fișă de evidență a faptelor penale comise de cei condamnați. De asemenea, condicile conțineau diverse reglementări și așezăminte domnești și erau folosite în administrație ca manuale legale sau instrucțiuni.

Funcția notarială a divanului era exercitată în special pentru mănăstiri și boieri, beneficiarii capacității sporite a domniei de a stoca informație. De exemplu, în 1794, șetrăreasa Zoița, văduva șetrarului Mareș, se plânge instanțelor centrale că din cauza unui jaf actele ce atestau scutirea unui scaun de carne – acordată de domnitorii anteriori fostului ei soț pentru slujbe – au fost pierdute și cere reînnoirea lor. Domnitorul trimite jalba la marele logofăt al Țării de jos pentru cercetare. Acesta raportează că a găsit transcrierea actului de scutire în „condica divanului” cu data de 2 septembrie 1786, unde erau menționate și celelalte cărți domnești de scutire²⁶. În condici se înregistrau totuși și privilegii ale unor negustori. Astfel, în 1795 domnitorul Alexandru Moruzi reînnoiește scutirea de ierbărit acordată unui negustor însărcinat cu aprovizionarea capitalei otomane, scutire acordată și de domnii anteriori „după cum ne-am pliroforisit din condica Divanului”²⁷.

Nu întotdeauna informația din condici este însă corectă. În 1783 privilegiul mănăstirii Sfinții Apostoli din București a fost încălcat de oamenii armășiei care colectau gârdurăritul²⁸. În scrisoarea lor de autorizație, un popor²⁹ al mănăstirii – numit în documente Schei – apărea în jurisdicția lor. Însă o investigație la fața locului a găsit că agenții fiscali nu trebuiau să colecteze gârdurăritul din Schei, deoarece aparținea mănăstirii care avea scutire pe acel loc. În consecință, domnitorul ordonă marelui logofăt să corecteze atât condica, cât și scrisoarea de autorizație a collectorilor taxei respective³⁰. Documentul ne arată că domnia nu avea o evidență precisă a surselor de venituri păstrate și a celor acordate prin privilegiu diferiților actori sociali (în acest caz o mănăstire). Mai mult, rezolvarea unor asemenea probleme depindea încă de cunoașterea obținută la fața locului prin agenți delegați (în acest caz ispravnicul de județ). Totuși, înregistrarea în condică a jurisdicției celor două părți – mănăstirea Sfinții Apostoli și domnia care acționa prin arendași ai dării – urma să furnizeze domniei o cunoaștere mai precisă a surselor sale de venit și avea ca scop înzestrarea statului cu informația necesară pentru a evita pe viitor asemenea cacafonii administrative.

După 1775 statul își extinde activitatea de monitorizare asupra unei arii mai largi a realității sociale. Contractele și înțelegerile private (arendări, împrumuturi bănești, succesiuni, chezășii), rapoartele și hotărârile judecătorești trebuie înregistrate la una din instituțiile statului pentru a fi autentice. De exemplu o „carte domnească pentru ca toate

²⁶ Urechia, *Istoria Românilor*, tom V, București, Tipografia și Fonderia de Litere Thoma Basilescu, 1893, p. 150-151.

²⁷ Urechia, *Istoria Românilor*, tom V, p. 238.

²⁸ Conform *Anatefterului* din vremea lui Constantin Brâncoveanu, gârdurăritul era o amendă aplicată celor care nu aveau garduri în jurul viilor lor și celor ale căror vite au distrus vii; *Anatefterul*, p. 54.

²⁹ În acest context poporul desemnează un teren mai mare cultivat cu viță de vie. Pentru acest sens vezi Stahl, *Contribuții*, vol. III, București, Cartea Românească, 1998, p. 402, nota 13 unde arată că termenul „popor” se putea referi la totalitatea populației unui sat aservit sau la mai multe sate, dar „se aplică și pentru a desemna anume cantități economice și fiscale ale viilor”.

³⁰ Urechia, *Istoria Românilor*, tom II, p. 396-97.

vânzările veniturilor de moșii să se facă prin divan” stipulează foarte clar obligativitatea înregistrării la divan a contractelor de arendășie: numele stăpânului moșiei și al arendașului, numele moșiei și al județului în care era situată și numele chezașilor cu mențiunea rezidenței lor trebuiau declarate și înregistrate la instanța administrativă și judecătorească supremă³¹. În contextul importanței crescânde a arendășiei la sfârșitul veacului al XVIII-lea³², domnia înțelege să-și asume un control mai strâns al acestor tranzacții care de obicei priveau terenuri și persoane din afara Bucureștiului. În cazul împrumuturilor bănești, chezașii debitorilor trebuiau înregistrați în condica divanului pentru a fi impuși la plată în caz de insolvență³³.

Testamentele și înțelegerile privind moștenirile încep să fie declarate și înregistrate în fața autorităților domnești după cum vedem într-un caz din 1778. Un anume Mihai și cumnatul său Gheorghe Romănescu încheie o înțelegere privind moștenirea socrului lui, Negoită. Zapisul semnat de cei doi a fost înregistrat la Departamentul al doilea³⁴, purtând iscăliturile boierilor judecători de la acest departament. Cazul era în mod normal închis, dar tatăl lui Mihai, Stan uncheașu din județul Muscel, încearcă să modifice termenii înțelegerii și își îndeamnă fiul să ascundă zapisul și să-l cheme în judecată pe Gheorghe Romănescu. Dar „găsindu-se la condică scris acel zapisu de învoiala lor”, judecătorii nu au avut altceva de făcut decât să reitereze înțelegerea inițială dintre cele două părți și să propună domnitorului o pedeapsă pentru Stan pentru încărcarea fără rost a agendei instanței de judecată³⁵. Două mari avantaje pentru administrarea justiției observăm în acest caz. Mai întâi, condica departamentului care să conținea copia zapisului prin care două părți au convenit asupra unei moșteniri a permis domniei să aibă un control sporit asupra moștenirii respective. În al doilea rând, stocarea informației a permis reducerea volumului de muncă a aparatul de judecată care a evitat situația judecarea unui caz în care părțile căzuseră anterior la învoială.

Probabil ca urmare a reticenței sau inerției oamenilor, domnii Nicolae Mavrogheni și Alexandru Moruzi reiterează obligativitatea ca toate testamentele și înțelegerile private să fie înregistrate în condicile departamentului de șapte și departamentului de opt și poruncesc să se anunțe în biserici această măsură³⁶.

Ca instrumente de păstrare a informației judiciare, condicile trebuiau să conțină rapoartele (*anaforale*) judecătorilor. Prin consultarea condicilor, judecătorii puteau afla indicii sau probe referitoare la procesul pe care îl judecau sau stadiul unui litigiu. Un exemplu al acestei funcții avem în octombrie 1785 când marele logofăt cercetează din poruncă domnească diferendul dintre un arendaș al puțurilor de păcură din Prahova și sătenii din Vălenii de Munte care refuzau să muncească la extragerea de păcură conform

³¹ *Pravilniceasca condică*, anexă, p. 178-179.

³² Ioana Constantinescu, *Arendășia în agricultura Țării Românești și a Moldovei până la Regulamentul Organic*, București, Edit. Academiei R.S.R., 1985.

³³ *Acte Judiciare*, nr. 540.

³⁴ Hrisovul lui Alexandru Ipsilanti pentru reorganizarea justiției desemnează prin al doilea departament, departamentele de opt și de șapte. Al doilea, în acest hrisov se referă la un nivel, ierarhic sub primul departament, adică Departamentul veliților boieri, *Pravilniceasca condică*, titlul 3, 54 și anexă, 162, Georgescu și Sachelarie, *Judecata domnească*, partea I/ vol. II, 79.

³⁵ *Acte Judiciare*, nr. 526.

³⁶ Urechia, *Istoria Românilor*, tom III, București, Tipografia “Gutenberg” Joseph Göbl, 1892, p. 597-98; Urechia, *Istoria Românilor*, tom VI, p. 407.

obligațiilor lor, preferând să subarendeze puțurile de păcură la rândul lor. Cum arendașul susține că are dovezi scrise privind obligația sătenilor, marele logofăt caută și găsește în „condica divanului” o anafora a veliților boieri din ianuarie 1776, întărită de domnitorul Alexandru Ipsilanti (deci transformată în hotărâre judecătorească). Pe baza acestei anafore, consemnate cu nouă ani înainte în condica divanului, judecătorul își formulează hotărârea³⁷.

Funcția judiciară este îndeplinită și de condicile departamentului de criminalion, însă în domeniul penal. Hrisovul de reorganizare a justiției dat în 1775 de Alexandru Ipsilanti prevede: [...] *să aibă condică deosebită armașul, în care să treacă numai-decăt numele vinovaților, arătând de s-au trimis de la ispravnici sau de s-au prins aici și aducând condica, să să arate și să să pecetluiască de noi, cu hotărârea de a să judeca și să nu să căznească de vel armaș mai nainte până a nu să cerceta de judecată, de care să să dea în scris ce fel de pedeapsă să cuvine a să face acelora, după orânduiala pravilei, arătând și capetele și să să arate domniei mele cu anafora scrisă în condică*³⁸.

S-a păstrat o singură asemenea condică a departamentului de criminalion³⁹, din care observăm că instituția înregistra mai multe feluri de informații și documente: rapoartele („anafore”) boierilor judecători către domnitor, aspecte legate de procesele judecate la departament: catagrafia bunurilor implicate într-un proces, zapise de cheazăsie pentru eliberarea condiționată a infractorilor, „eczamene” – rapoarte de instrumentare a unui caz, și „tacriruri” – declarații ale inculpaților și chiar date cu privire la personalul administrativ⁴⁰.

Documentele menționează frecvent consultarea acestor condici de către judecători pentru a se informa atunci când redactau o decizie sau un raport. Astfel, în 1776, boierii judecători cercetează „eczamenul lui Huidilă ce este trecut în condica pușcării” pentru a soluționa un caz de omor⁴¹. În decembrie 1790, divanul cere departamentului de criminalion să verifice în „condicile pușcării” dacă un bandit – care opera în zona Branului – era înregistrat și care era istoria lui penală⁴². Nu se știe răspunsul judecătorilor de la „cremenalion”, dar e de notat așteptarea divaniților ca datele cerute să fie în „condicile pușcării”. Tot în sarcina departamentului de cremenalion cădea și judecarea cazurilor de „stricare de feciorie”. Cum făptașul era obligat să ia în căsătorie fata, foaia de zestre a acesteia se trecea în condica departamentului⁴³.

³⁷ Urechia, *Istoria Românilor*, tom I, p. 492.

³⁸ *Pravilniceasca condică*, p. 161-162.

³⁹ *Condica lui Alexandru Constantin Moruzi Vv. De anaforele criminalicești, cu întăriri, tacriruri, jelbi, 1794-1796*, publicată în Livadă-Cadeschi, Vlad, *Departamentul de cremenalion*.

⁴⁰ În 1785 domnitorul Mihail Suțu ordonă judecătorilor de la departamentul de cremenalion să consulte condicile departamentului lor pentru a afla „numele și porecla” a doi armășei care au comis furt și au fugit în Moldova, Urechia, *Istoria Românilor*, tom II, 413.

⁴¹ *Acte Judiciare*, nr. 207.

⁴² Urechia, *Istoria Românilor*, tom IV, București, Tipografia “Gutenberg” Joseph Göbl, 1892, p. 414. Alte documente din 1792, 1794 și 1798 atestă clar utilizarea condicilor de către judecătorii de la „cremenalion”, Urechia, *Istoria Românilor*, IV, 191-94 și Urechia, *Istoria Românilor*, tom VII, 483-84; Livadă-Cadeschi, Vlad, *Departamentul de cremenalion*, p. 63-64 și p. 143-145. Numele potențialilor autori de delict e erau înregistrate preventiv în condicile pușcării cum se întâmplă cu un anume Avram Cuiungiu care a schimbat bani falși în 1793, Urechia, *Istoria Românilor*, tom V, p. 359.

⁴³ Livadă-Cadeschi, Vlad, *Departamentul de cremenalion*, doc. XVII/2, p. 85-86.

Concluzie

Disoluția posesiunilor obștești și apariția parcelelor individuale și familiale, multiplicarea tranzacțiilor și a litigiilor ca urmare a acestui proces, declinul jurământului ca probă juridică suficientă și dezvoltarea gustului pentru urmele trecutului explică schimbările în culegerea și păstrarea informației în Țara Românească în cursul secolului al XVIII-lea. Începând cu obligarea mănăstirilor de a ține evidența propriilor acte de stăpânire, domnia a fost în posesia și a putut recurge la centralizarea cunoașterii pentru a-și fundamenta deciziile. În urma reformelor lui Constantin Mavrocordat în jurul anului 1740 și ale lui Alexandru Ipsilanti în timpul primei sale domnii muntene (1775-1782) domnia își asumă responsabilități tot mai largi și își extinde progresiv sfera de intervenție în societate. Acest proces este acompaniat de dezvoltarea instrumentelor de stocare a informației. Pe lângă divan și vistierie, alte instituții centrale au obligația – începând cu 1775 – de a ține condici în care să înregistreze informația relevantă pentru activitatea lor. Departamentele judecătorești create în 1775, dregătorii precum spătăria și agia, epitropia obștirii, mitropolia, sistemul de poștă, breslele și școlile, țin condici la care judecătorii recurg adesea pentru a se lămuri în unele cazuri, pentru a căuta hotărâri precedente sau pentru a găsi probe. Avem de-a face cu stadiul incipient al unui proces îndelungat de centralizare a informației administrative și judecătorești.

Consecințele ținării condicilor în ceea ce privește administrarea justiției au fost multiple. Poruncile domnești de ținere a condicilor țineau în mod explicit să facă și din dregători și din supuși oameni mai eficienți și mai productivi. Pe de o parte informația păstrată în condici a prevenit rejudecarea unor litigii încheiate anterior sau audierea de martori pentru a reînnoi privilegiu și dani domnești și pentru a recupera acte pierdute sau distruse. Astfel s-a redus volumul de muncă al aparatului judecătoresc și administrativ și s-a fluidizat administrarea justiției. Pe de altă parte, chiar în această fază incipientă, controlul instituțiilor domniei asupra litigiilor dintre locuitorii Țării Românești este mult sporit. Judecătorii au putut vedea care este stadiul unui litigiu, ce oameni au fost implicați, care a fost obiectul disputei și care au fost dovezile mobilizate, deși cazul judecat fusese judecat cu ani înainte. Încercările de reluare a unor procese au fost blocate tocmai deoarece judecătorii au găsit în condici informații referitoare la acele procese. În mod identic, funcția de arhivă notarială pe care o îndeplineau cele două departamente de șapte și de opt și divanul – prin condicile pe care erau obligate să le țină – a fost un mijloc de impune controlul domniei asupra înțelegerilor private. În ceea ce-i privește pe supuși, noile forme de ținere a evidenței au fost menite să-i facă mai productivi și să le crească sau să le protejeze capacitatea fiscală. Odată ce mărturiile lor erau înregistrate sau semnăturile lor puse pe hârtie, prezența lor fizică în fața judecătorilor nu mai era neapărat necesară.

O altă consecință a ținării condicilor a fost depersonalizarea pe care au inițiat-o, atât la nivelul instituțiilor domniei cât și în ce-i privea pe supuși. Condicile au făcut ca în multe cazuri judecătorii să reitereze o decizie luată cu mulți ani înainte. Informația relevantă pentru un caz era deținută de instituție, pe când cunoașterea lor personală a devenit irelevantă de multe ori. Acest fapt a contribuit decisiv la procesul de disociere a persoanei dregătorilor de instituția în care activau. La fel, în cazul supușilor, condicile au făcut ca prezența lor în fața judecătorilor să nu mai fie neapărat necesară. Aceștia puteau fi departe sau decedați, atâta timp cât mărturiile sau semnăturile lor pe acte erau stocate de stat și utilizate în deciziile luate.